

Četrto poglavje: Srenjske in jusarske skupnosti na Krasu

Romina Rodela
Univerza v Wageningenu, P.O. Box 8130, 6700 EW Wageningen

Izvleček:

Srenjske skupnosti na italijanskem in slovenskem Krasu imajo podobne korenine, a se danes med seboj zelo razlikujejo. Namen tega poglavja je predstaviti kraške jusarske in srenjske skupnosti v Tržaški pokrajini, pri čemer se bomo osredotočili na tri ključne elemente, tj. odnos *do lastnine*, *do skupnosti* in odnos *do naravnega vira*, ter razložili, kako so se ti odnosi spreminjali skozi čas. Nato bomo predstavili novodobne pobude, ki so se na to temo oblikovale v Italiji.

Ključne besede: jusi in srenje, Tržaška pokrajina, Italija

Abstract:

Common-pool resources located in the Italian Karst and those located in the Slovene Karst have similar roots, but today differ from one another. It is the aim of this chapter to introduce those common-pool resources which are located in the Italian Karst. To this end will focus on three key elements, i.e. property, community and natural resource, and explain how these have change over time in this region. Then we introduce contemporary initiatives on common-pool resources in Italy.

Key words: communal groups, Trieste Province, Italy

1. Uvod

V tem poglavju se bomo osredotočili na srenjske skupnosti na italijanski strani meje, kjer jim pravijo jusi in srenje, poznane pa so tudi kot komunele, almende in kontrade (zadnja dva se danes ne uporabljajo več). Podobno kot v prvem sklopu bomo najprej predstavili skupno vaško lastnino v luči zgodovinskih dogajanj na italijanskem ozemlju in izpostavili tiste dogodke, za katere menimo, da so ključno vplivali na razvoj kraških jusov in srenj v Tržaški pokrajini. Pri tem se bomo osredotočili na odnos posameznika in družbe *do lastnine*, *do skupnosti* in odnos *do naravnega vira* ter na podlagi razpoložljivih virov in literature skušali prikazati, kako so se ti odnosi spreminjali skozi različna zgodovinska obdobja. Njihova izbira ni naključna, ampak sloni na dosedanjih raziskavah o soupravljanju in oblikah skupne vaše lastnine (commons), predvsem pa želi upoštevati dosedanja dognanja na to temo (e.g., Armitage et al., 2011; Dolšak et al., 2003; Ostrom 1990, 2000; Poteete et al., 2010). Raziskave so namreč pokazale, da je vaška skupnost pod določenimi pogoji lahko zelo uspešna pri trajnostnem upravljanju naravnih virov, na katerega vplivajo navedeni odnosi. Pojmovanje *lastnine* v neki družbi vpliva na možnost dostopa do naravne dobrine in tudi na to, kako posamezniki z njo razpolagajo. Spomnimo se lahko, da je že Vilfan (1957) izpostavil težave opustošenih kraških in istrskih pašnikov, na katerih so pasli mnogi, vključno s tistimi, ki niso bili doma iz bližnjih vasi. To je slabo vplivalo na donosnost pašnikov in tudi zaradi

tega so se takratne oblasti odločile za razdelitev lastnine posameznikom, saj so sklepale, da bodo posamezniki z lastnino bolje gospodarili. Tudi *odnos do skupnosti* in do drugih članov je pomemben pri razumevanju skupne vaške lastnine, saj sloni na medsebojnih vezeh, ki omogočajo, da se oblikujejo oblike solidarnosti, da se člani skupnosti povezujejo in skupaj odločajo, kako bodo z dobrino razpolagali. To posledično pripomore k vzpostavitvi mehanizmov kontrole ter nepisanih pravil in oboje prispeva k temu, da se vir ne izčrpa ali uničuje. V sodobni družbi pa je tudi *odnos do naravnega vira* posebno zanimivo vprašanje. S tem ko člani vaške skupnosti za svoje preživetje danes niso več tako odvisni od naravne dobrine/vira in se je/ga poslužujejo manj ali pa na drugačne načine, ima to določene posledice za naravno dobrino/vir. Pred desetletji so na primer kraške površine služile kot pašniki, danes pa so postale zanimive za druge namene, kot sta na primer rekreacija in turizem. Način rabe pa ima tudi posledice za krajino in to, kar so predhodno bile pretežno kamnite površine, je danes krajina, zaraščena z grmiščem.

Torej menimo, da kombinacija omenjenih odnosov, tj. odnos do lastnine, skupnosti in do naravnega vira, nudi ključ za razumevanje jusov in srenj in prav tako tudi možnost za razlago uspešnega in trdovratnega obstoja srenjskih in jusarskih skupnosti kljub večkratnim razdelitvenim operacijam (liquidazioni) s strani oblasti, ki so se na tem območju vrstile v zadnjih stoletjih. Nato pa se bomo posvetili sodobnemu času in na kratko predstavili stroko, ki se ukvarja z vprašanji skupne vaške lastnine v Italiji in opisali novodobne pobude na to temo.

3. Metode dela

Metode dela, uporabljene za pripravo tega poglavja, so zavzemale predvsem pregled dokumentov, elaboratov, poročil in drugega arhivskega gradiva. Pri iskanju gradiva smo uporabili slovenske in italijanske bibliografske baze podatkov (OPAC, COBISS) in pri tem uporabili sledeče ključne besede: *kras*, *sam* in v kombinaciji z izrazi *jusi/srenje*, *gmajna*, *skupna lastnina*, *skupno upravljanje*. Za iskanje v bazi Cobiss smo uporabili slovenske izraze, za iskanje v bazi OPAC pa smo jih prevedli v italijanščino.

Del gradiva smo dobili preko stičnih knjižnic (Narodna in študijska knjižnica v Trstu, Osrednja knjižnica Srečka Vilharja v Kopru), v pokrajinskih arhivih v Kopru in Trstu (Archivio di Stato), na sedežu Zveze kraških jusov in na sedežih posameznih jusov, kjer smo se pogovarjali z njihovimi predstavniki. Pridobljeno gradivo sestavlja 20 knjig, 10 elaboratov, 15 znanstvenih člankov, 30 člankov iz zgodovinskega arhiva lokalnih medijev (dostopno preko NUK-a in ZRC-SAZU), 2 notarski poli, 3 disertacije, 1 diplomska naloga in drugo arhivsko gradivo, ki ga hranijo na sedežu združenja jusov in srenj v Tržaški pokrajini (Agrarna skupnost jusov in srenj – Comunanza). Območje, na katerega se osredotočamo, je jezikovno mešano, zato nas ne čudi, da je na voljo literatura v slovenskem in italijanskem jeziku. Sicer pa opazamo, da prevladuje italijanski jezik, saj je v Italiji ta tema aktualna in je bilo o njej napisanega že veliko.

Izbranega gradiva smo se lotili sistematično z namenom pridobitve podatkov in informacij, potrebnih za členitev stanja kraških jusov in srenj na italijanski strani meje. Pridobljene podatke in informacije smo med seboj povezovali in primerjali med različnimi zgodovinskimi obdobji. To nam je pomagalo, da smo oblikovali razlago glede tega, kako se je v družbi skozi čas spreminjal odnos *do lastnine*, *do skupnosti* in odnos *do naravnega vira* in kako je to vplivalo na kraške juse in srenje. Pri tem smo se odločili izpostaviti tiste dogodke/spremembe,

za katere menimo, da so najbolj vplivali na srenjske skupnosti in načine rabe naravnih dobrin. Ker nas vodi želja po sintezi in ker to ni zgodovinska razprava, smo morali določena dogajanja opustiti iz analize in zavedamo se, da bi zgodovinar ali pravnik analizo oblikoval drugače.

Pri tem je potrebno omeniti, da za določena zgodovinska obdobja podatkov nismo našli ali so pomanjkljivi, zato jih ne moremo komentirati. To predstavlja precejšnje omejitve in posledično tudi ključno pomanjkljivost te analize. Največ gradiva je na voljo od leta 1800 naprej.

3. Jusi in srenje skozi čas

Več raziskovalcev je zapisalo, da je skupna vaška lastnina starodavna oblika lastnine, ki sega v daljno preteklost. Vendar kot izpostavlja že Britovšek (1964), je sam nastanek skupne vaške lastnine precej nejasen. Podatkov o tem nimamo in tako ne moremo ugotavljati, kako so dojemali lastnino, skupnost in kakšen odnos so imeli do naravnega vira v času pred srednjim vekom. Zgodovinar bi temu še dodal, da je razumevanje odnosa do lastnine, do skupnosti in do naravnega vira toliko bolj zapleteno za območje, kot je Trst s svojim zaledjem, saj so tu že od nekdaj bivala različna ljudstva in plemena, kot na primer Iliri, Istri in Rimljani, ki so trgovala in imela določen medsebojni vpliv, o katerem danes vemo zelo malo (Hosler, 2008; Arneri, 1998).

Nekatera ljudstva so za seboj sicer pustila več kot druga in prav na podlagi tovrstne zapuščine pravni zgodovinarji skušajo razumeti, kako so ljudstva pojmovala lastnino. Obsežno zapuščino je za seboj, na primer, pustilo Rimsko cesarstvo (Impero romano), ki se je na tem območju nahajalo od drugega do šestega stoletja (788). Pravni zgodovinarji izpostavljajo, da v rimski miselnosti pojmovanje *lastnine* sovpada z suvereno oblast nad naravno dobrino ali posestvo, ker pa se je kasneje spremenilo. Na primer Maddalena (2011) izpostavlja da v srednjem veku (5. – 15. Stoletje) v času fevdalizma pride do sprememb razumevanja lastnine. Lastnino se namreč začne deliti na “*dominium eminens*”, ki pripada gospodarju, ki ima oblast in odloča o tem, kako se bo s posestvom razpolagalo, ter na “*dominium utile*”, ki se navezuje na tisto posestvo, ki ga lahko uporabljajo ali pridelujejo podložniki s katerim pa ne razpolagajo. V Istri so fevdalizem prinesli Franki (germansko ljudstvo) in tako uvedli novo strukturo (Arneri, 1998). Prišlo je do pomembnih družbenih sprememb in predhodno svobodni kmetje ter kosezi so prešli v podrejeni status zemljiških gospodov (fevdalcev), npr. visokih plemičev, cerkvenih dostojanstvenikov. Tako so kmetje posest, ki so jo predhodno prosto obdelovali, lahko po tem uporabljali le v zameno za dajatev, ki so jo plačevali gospodu. Poleg pravice gospodarjenja s posestjo so zemljiški gospodje si prilastili tudi upravno in sodno oblast nad ljudmi, ki so jo obdelovali. Sicer je Vilfan (1972: 155) zapisal, da so na Primorskem zemljiški gospodje imeli slabotne javno pravne funkcije in »*vsaj sodna oblast nad podložniki je bila v rokah deželnega sodišča ki je razmeroma dolgo ohranilo prisedništvo vaških županov*«. Predpostavlja, da je to omogočilo ohranitev gospodarskih in upravnih funkcij vasi, kar imenuje *vaška samouprava*.

Tudi Britovšek (1964) je zapisal, da so si mnenja glede razvoja srenj v času srednjega veka različna, sicer pa se sam strinja s predpostavko, da so se srenje v srednjem veku širile zaradi nuje in pomanjkanja. Omenja tudi, da so podložniki večkrat za srenjske razglasili gozdove in zemljišča v lasti gospodov, čemur gospodje niso vedno nasprotovali, saj so od tega imeli

določene koristi. Zapisov o tovrstnih osamosvojitvenih poskusih in razglasitvah na območju Krasa nismo zasledili. Viri pa navajajo, da so kmetje pridobili služnostne pravice (diritti di serv servitù itú) od zemljiških gospodov in to predvsem za posestva, ki niso bila v kmetijski rabi, kot na primer gozdovi in pašniki (Golemac, 1998). Sicer je v zapisih Vilfana (1957) in Britovška (1964) omenjeno, da je bila na tem območju prisotna tudi prosta lastnina. Vilfan (1957:76) na primer omenja zapise komisarjev, ki so leta 1573 izvajali obnovo urbarjev⁸ na območju Krasa in Istre. O tem je zapisal, da »celo vrsto zemljišč, ki veljajo za prosto last ranih podložnikov iz socerbskega ozemlja in od drugod. Ta zemljišča so se lahko prosto prodajala, zastavljala itd. in niso bila obremenjena z dajatvami fevdalnemu gospodu ter niso tvorila sestavni del podložne kmetije. Bili so to zlasti travniki in vinogradi, v manjši meri kake njive in le izjemoma malenkostni oljčni nasadi. Od kmetov, ki so se prijaviли kot lastniki takih zemljiških parcel, za komisarja zahtevala predložitev originalnih listin o priznanju oziroma pridobitvi proste lastnine.« Vilfan (1957:76) je pojav prostolastnih površin zanimal in sklepal je, da izvirajo iz krčenja gmajn in iz pojmovanja lastnine takratne meščanske elite. Sicer pa se v to specifikko ni poglobil in žal iz njegovih zapisov ni jasno, v čem, če sploh, so se prostolastne površine razlikovale od srenjskih, saj omenja, da so tudi prostolastne površine vaščani uporabljali skupaj. O tem smo našli kratko omembo v Žitkovi (2005) razpravi *Listine Rižanskega placita*. Žitko (2005) navaja, da Kandler⁹ (1876) v svoji obravnavi naselitve Slovanov v Istro predpostavlja, da je vojvoda Janez Slovanom podelil neobdelano in pušto zemljo, da jo obdelujejo v javno korist. Vendar bi bilo za podrobnosti in nadaljnje razumevanje, kdo in kako je koristil površine, ki jih omenja Vilfan, in kdaj so ta prešla v skupno uporabo, potrebno posegati po vaških, župnijskih in drugih arhivih.

Ko se navezujeta na srenje in skupno vaško lastnino, je zanimivo, da tako Britovšek (1964) kot Vilfan (1957) izpostavljata trdovratnost primorskih kmetov (podložnikov), ki so tudi v času fevdalizma uspeli ohraniti skupni pašni svet in to do najnovejših časov. Da so se takratna ljudstva postavila zase, priča prav zgoraj omenjeni notarski zapis iz leta 804 o zborovanju v Rižani, poznan kot *Listina Rižanskega placita*. To zborovanje (v lat. *placito*) so sklicala avtohtona ljudstva, tj. kmeti, ki so živeli v obmorski in kontinentalni Istri ter Trstu, z namenom, da bi se pritožili glede zlorab s strani zemljiških gospodov (Arneri, 1998; Žitko, 2005). Namen in potek zborovanja so zabeležili v notarskem zapisu, ki se je ohranil do današnjih časov in ga danes hranijo v Državnem arhivu v Benetkah. Zapis je v latinščini, opravljenih je bilo več prevodov, konzultirali smo prevod Petranovica in Margetica (1983), do katerega smo dostopili preko Istrsko-beneškega kulturnega društva¹⁰. V zapisu se omenjajo zlorabe, kratenje pravic in starodavnih običajev glede uporabe naravnih dobrin. Zapis omenja, da so lahko nekoč ribe lovili prosto, kar je bilo nato prepovedano. Omenjajo tudi, da jim je bila omejena pravica do travarnine (*herbaticum*) ter želodnine (*glandaticum*). Iz opisa živinoreje med Trstom in Slavnikom, ki nam ga je pustil Vilfan (1957) izvemo, da so tako poimenovali specifične služnostne pravice oziroma zakupnino/dajatev, ki so jo za pašo in želod pobirala sprva mesta, pozneje pa tudi škofije in fevdalci. Omembo glede trdovratnega značaja obalnih kmetov najdemo tudi v poznejših obdobjih. Na primer v 17. stoletju se je v tržaškem zaledju precej povečalo prebivalstvo in posledično se je povečal tudi pritisk na naravne dobrine in srenje, ki so si jih začeli lastiti takratni ministri (ministri camerali), pozneje pa tudi drugi (Golemac, 1998). Vaške skupnosti so se temu ponovno uprle in

⁸ Urbar je bil seznam kmetij na nekem območju, ki je bil vključen v knjigo. Vpisane so bile podrejene posesti, njihova velikost, vrste služnosti, ime glave družine in dajatve, ki jih je ta morala plačevati. Urbarje se je uporabljalo od srednjega veka do leta 1848.

⁹ Kandler, P., 1876. Notizie storiche di Pola. Parenzo.

¹⁰ V originalu Circolo di Cultura Istro-Veneta. Društvo ima sedež v Trstu.

Golemac (1998) navaja, da so takratne oblasti prepovedale lastninjenje, ki naj bi škodovalo prebivalcem pokrajine.

Kar zadeva dogajanje okoli skupne vaške lastnine na Krasu, je imela pomembno vlogo zemljiška knjiga. Uvedli so jo v drugi polovici 17. stoletja, v času Marije Terezije in Franca Jožefa, ko se je uveljavljala misel, da je kmetijska panoga zelo pomembna za krepitev državne blaginje. Posledično je bilo izvedenih veliko posegov z namenom razvoja kmetijstva in med njimi so bile tudi operacije delitve srenjske lastnine. Takratne oblasti so namreč menile, da bi prenos lastnine na posameznika pomenil njeno boljšo oskrbo (Britovšek 1964). Od leta 1778 do 1849 je bilo izvedenih več razdelitvenih operacij. Viri najavijo, da so se kmetje temu večinoma upirali (npr. Britovšek, 1964; Vilfan, 1957; Golemac, 1998). Več podatkov glede tovrstnih dogajanj v konzultiranem gradivu nismo našli, saj avtorji žal niso navedli virov, iz katerih so črpali podatke o tovrstnem upiranju, zato tega ne moremo podrobneje komentirati. Tudi glede tega bi bilo potrebno posegati po vaških, župnijskih in drugih arhivih.

Z vzpostavitvijo terezijanskega katastra leta 1752 so srenjske skupnosti začeli vpisovati v zemljiško knjigo in še danes je to pomemben vir informacij o tedanjem stanju. V tržaškem katastru (tavolare teresiano) jih je bilo tako vpisanih 26 (Aneks I.). Medtem ko so nekje vsakemu upravičencu zapisali sorazmerni delež, so drugje vknjižili celo gmajno (Vilfan, 1957a, 1972). Vilfan (1957: 82,84) je zapisal nekaj pogovorov, ki jih je imel v 50-ih letih prejšnjega stoletja z domačini kraških vasi, ki so mu povedali: *»So imeli jus le tisti, ki so imeli staro hišo.«*, *»Naši, kad so se odkupili, so se intabulirali na 43 na celi komuneli. Kakšen je imel cel jus, kakšen pol, kakšen tudi dva. Jus se lahko prodaja. Cel jus je včasih pomenil 60 glav ovac na komuneli, pol jusa 30 glav.«*, *»pri Kastelcu so 3 kali pri katerih imata jus za napajanje živine vas Osp in Gabrovica«*. To ponovno potrjuje predpostavko, da ni obstajal enoten način delovanja in upravljanja vaških zadev in srenjske skupnosti so se med seboj precej razlikovale. Na podlagi tega prav tako izvemo, da so se tudi kraške skupnosti odločale za odkup zemljišč, kar je takrat omogočil kraljevi patent (zakon) št. 130 z dne 5. julija 1853. Namen zakona, kot že omenjeno, je bila optimizacija kmetijstva in je zakon predvideval, da kmetje lahko odkupijo površine, na katerih imajo služnostne pravice. Zakon je prav tako omogočil, da se je zemljiška gospoda lahko znebila staroselskih služnostnih pravic, ki so bremenila posest, če do odkupa ni prišlo (Britovšek, 1964). Viri navajajo, da so na širšem ozemlju Avsto-Ogrske redke vasi uspele zbrati dovolj denarja za odkup (Constantini, 1994; Germanò, 1998), a podatkov o odkupih za kraške vasi avtorji žal niso navedli. Smo pa zasledili komentar Verginelle (2003), ki navaja, da je takratna tržaška meščanska elita zakonu precej nasprotovala, saj naj bi menila, da vaške skupnosti tovrstnih pravic niso imele in da te površine pripadajo občini. Leta 1865 je občina vložila tožbo, a je sodišče razsodilo v prid jusarskim skupnostim (Golemac 1998).

Tudi sogovorniki, s katerimi smo se pogovarjali, so nam pripovedovali o tržaškem katastru. Povedali so, da je zadeva potekala nekako tako: vaščani so šli na katastrski urad (ufficio tavolare) in ker listin ali drugih dokazov večinoma niso imeli, se je zapis opravil na podlagi ustnega pričanja o tem, da koristijo navedena zemljišča *ab immemorabili*, tj. od časa, ki ga več ne pomnijo. Letnice vpisa za posamezne kraške srenjske in jusarske skupnosti smo navedli v Aneksu I. Opazimo lahko, da je bila srenja Ricmanje kot prva vpisana leta 1768, nazadnje pa je bila vpisana srenja Perbenig leta 1912.

Tudi ob koncu 20. stoletja so se vrstili dogodki, ki so vplivali na vaške skupnosti. Takratne oblasti so ponovno želele poseči v skupno lastnino in skupno upravljanje vaških zadev. Leta

1927, ko je na italijanskem ozemlju vladal Mussolini, je bil sprejel zakon št. 1766, ki je obsežno posegel v samo delovanje jusov in srenj. Kot že omenjeno v prvem poglavju je zakon uvedel »usi civici«, tj. vrstna služnostne pravice, ki jih lahko koristijo vsi prebivalci občine, ne glede na to, ali imajo staroselske pravice ali ne. Revija Goriška Straža z dne 2. aprila 1926, št. 25/IX, na peti strani o tem piše, da je »izšel nov zakon, ki na novo urejuje občne pravice na zemljiščih. Zadeva je zelo važna. Jusarji so v skrbeh, kaj se zgodi z njihovimi starimi pravicami. Po deželi že hodijo ljudje, ki bi hoteli jusarje pognati v pravde, sebe pa obogatiti. Zato naj bodo jusarji previdni. Predno se odločijo za kako pravdo, naj se prej dobro in vestno informirajo pri zaupnih in poučenih ljudeh«. Zakon je ustanovil komisarja za likvidacijo služnostnih pravic skupnosti po celi državi (Commissariato per la liquidazione degli usi civici), katerega naloga je bila, da odpravi tovrstna "bremena" na nepremičninah, gozdu in drugih površinah in ta v celoti podredi občinam. Komisarju je uspelo likvidirati služnostne pravice le v majhnem obsegu, saj so se, kot se je zgodilo že v preteklosti, vaše skupnosti na Krasu in drugod po Italiji tovrstnim posegom ponovno uprle (Ozbič, 2004). Svoje staroselske pravice so uveljavile tudi pred sodiščem, ki je ponovno razsodilo v prid vaških skupnostim.

Danes se je skupna vaška lastnina ohranila v 31 vaseh; od tega je 7 srenjskih in 24 jusarskih skupnosti. Sogovorniki, s katerimi smo se pogovarjali, so povedali, da je tudi v sodobnem času pritisk na skupno upravljanje in vaško lastnino precejšnji. Povedali so, da ta večinoma prihaja izven vasi v obliki raznoraznih infrastrukturnih projektov. Sicer pa v nekaterih vaseh pritisk obstaja tudi znotraj skupnosti same. Vaščani od naravnih dobrin/virov danes niso več odvisni in jih ne uporabljajo. Ker v njih ne vidijo posebnih koristi, so nekateri omenili, da bi raje videli, da bi s posestvi razpolagali na bolj »moderne načine« ali da bi svoj delež lahko prodali.

Pri opisu dogajanj in sprememb odnosa do lastnine skozi različna obdobja je možno opaziti tudi spremembe glede **vloge skupnosti** in odnosa posameznikov do nje. Opazimo lahko, da je v predhodnih obdobjih vaška skupnost imela pomembno vlogo pri preživetvenih strategijah posameznikov. Vaščani so sodelovali pri upravljanju skupnih zadev, pomagali so si v času nuje in čutili močno medsebojno povezanost (Rožac Darovec, 2006). Mnogo opravil na njivi in pašniku so opravljali na podlagi dogovorov. Nekatera opravila so izvajali skupaj, druga pa so si porazdelili, odvisno od opravila. Na primer družine, ki so svoje črede pasle skupaj, so se pri molži, pridelavi sira in oskrbi črednikov, tj. pastirjev, menjavale druga za drugo na podlagi določenega ključa (Vilfan, 1957, 1972). Drva so sekali skupaj. Tudi vzdrževanje vaških cest, kalov in vodnjakov je bilo večinoma skupno opravilo, ki so ga ponekod imenovali *robot*. Rožac Darovec (2006) opisuje agrarno ekonomijo vasi Rakitovec v 1. polovici 20. stoletja in navaja, da se je življenje v vasi začelo spreminjati po drugi svetovni vojni, ko se je komunikacija z mestom začela spreminjati (železnica, prevozna sredstva). Urbana naselja so postala lažje dostopna in vaščani so se začeli zaposlovati v bližnjih mestih (Trst, Koper). To je postopoma pripomoglo k praznjenju vasi in zaraščanju posestev. Podoben trend lahko opazimo tudi v kraških vaseh nad Trstom in o tem smo se pogovarjali s sogovorniki. Povedali so, da so se po drugi svetovni vojni vaščani začeli zaposlovati v bližnjih mestih, kar je spremenilo odnose v vasi. Ljudje so imeli manj časa za druženje in sodelovanje pri vaških zadevah, postali so manj odvisni od naravnih dobrin. Omenili so, da je to v določenem obdobju pripomoglo k praznjenju vasi, čeprav je danes možno opaziti obratni trend, saj se Tržačani odločajo za nakup hiš na Krasu. Sogovorniki pravijo, da novo priseljeni prebivalci iz mest niso vedno zainteresirani za sodelovanje pri vaških zadevah. Opazimo lahko, da ponekod vaška skupnost izgublja na povezovalni vlogi, ki jo je imela nekoč, vaščani se ne družijo v tolikšni meri in so manj odvisni drug od drugega. Pogovarjali pa smo se tudi s sogovorniki iz vasi, v katerih se trudijo, da bi ohranili vaški utrip in stare običaje, tako da jih

postavljajo v »sodobnejši« okvir. Mnogo kraških vasi nad Trstom je na primer vzpostavilo turistična društva, kjer so vaščani aktivni pri organizaciji vaških »šager«, tj. vaških veselic, in postavljanju mlaja. Omenili so, da skupna vaška lastnina in oblike skupnega upravljanja vaškega premoženja danes predstavljajo priložnost, ki pripomore k ohranjanju kulturne in jezikovne dediščine. Namreč, izpostaviti moramo, da so člani 31. srenjskih in jusarskih skupnosti na tržaškem Krasu slovenska jezikovna manjšina. Aktivnosti znotraj srenjskih in jusarskih skupnosti potekajo v slovenskem jeziku; poročila, zapisniki in podobno se pišejo v slovenščini. Tudi objave v uradnem listu, ki se navezujejo na srenjske in jusarske skupnosti ali njihovo lastnino, izhajajo v slovenskem prevodu. Preko tovrstnih aktivnosti srenje in jusi pripomorejo k temu, da se uporablja in goji slovenski jezik znotraj teh skupnosti.

Kar zadeva **odnos do naravnih dobrin/virov**, je danes težko rekonstruirati podrobnosti za predhodna zgodovinska obdobja, saj zapisi iz tistih časov temu ne posvečajo posebne pozornosti. Glede tega lahko le podamo določene predpostavke. In sicer, predpostavljamo lahko, da so v preteklosti preživetvene strategije kraških vasi v celoti slonele na naravnih dobrinah/virih, ki se nahajajo na Krasu. Znano je, da Kras v preteklosti ni bil posebno rodovitno območje – mnogi pričajo o kamnitih površinah ter izjemno močnem vetru in predpostavljamo, da so se vaške skupnosti zavedale problematike izčrpanja in da so pazile, da do tega ne bi prišlo. Zanimive podatke lahko ponovno zasedimo v zapisih Vilfana (1957, 1972:160), v katerih opisuje, kako so se vaščani dogovarjali glede skupne paše. Navaja sledeče: »*Feneda je bil del gmajne, kamor živina v začetku pašne dobe ni imela vstopa in kamor so jo pozimi ali poleti gnali na pašo le, če je bila sila zaradi suše... /... Feneda je bila torej predvsem rezervni gmajnski pašnik ali travnik, rasla pa so na njem tudi drevesa.*« Lahko torej ugotovimo, da so vaške skupnosti poznale in upoštevale specifikko tega naravnega okolja, predvsem pa, da so imele vzpostavljena pravila rabe naravnih dobrin. Na primer listje za steljo in srenjska drva, ki so jih nasekali skupaj, so postavili na kupe in nato žrebali – to so imenovali *jehtati*. O skupni paši, molži in pridelavi sira pa so se dogovarjali glede na število ovac, ki so jih gospodinjstva prispevala k čredi. Vilfan (1972) pojasnjuje, da so vasi imele vzpostavljene vaške odbore, določene funkcije in vaška pravila. Tovrstne strukture obstajajo še danes, saj imajo tako srenje kot jusi svoje odbore, v katerih upravičenci/člani srenje ali jusa opravljajo določene funkcije. Statuti srenjskih in juarskih skupnosti predvidevajo sledeče organe: Upravni Svet (predsednik, podpredsednik, tajnik in blagajnik), Občni Zbor (ga sestavljajo vsi člani) in Nadzorni Odbor (predsednik, dva redna člana, dva nadomestna člana).

Sicer pa, kot smo že omenili v prvem poglavju, upravljanje in rabo naravnih virov danes urejujejo zakonodaja in pravilniki, ki jih oblikujejo strokovne službe dežele Furlanija – Julijska krajina (Regione Friuli Venezia Giulia), državni uradi ali druge ustanove. Poleg deželnih in državnih pravilnikov pri upravljanju naravnih virov ima danes pomembno vlogo tudi evropska zakonodaja, ki jo je Italija kot država članica Evropske Unije dolžna upoštevati. Kar zadeva Kras, lahko izpostavimo sledeče predpise: Habitatno in Ptičjo direktivo, ki urejata posege, potrebne za varovanje in ohranjanje ugodnega ekološkega statusa življenjskega okolja vrst (biotsko pestrost), Vodno direktivo, ki ureja posege, potrebne za upravljanje vodnih virov, ter Evropsko konvencijo o krajini, ki predlaga načine za ohranitev in vzdrževanje kulturne krajine.

4. Strokovne aktivnosti in znanstvena pobuda v Italiji na temo skupna vaška lastnina

Primere skupne vaške lastnine in skupnega upravljanja je možno najti po celi Italiji, kjer je to aktualna tema že več desetletij. Tudi v italijanskem jeziku zanje obstaja več izrazov – v Julijski krajini je na primer v rabi izraz *vicinia*, na območju Alp *regola*, drugod pa tudi *comunanza*, *partecipanza*, *interessenza*, *consortela*, *consorteria*, itd. (Romagnoli, 1980; Grossi, 1997). Na to temo je bilo v italijanskem jeziku napisanega že veliko – od knjig, zgodovinskih pregledov ter pravnih in institucionalnih analiz. Dobro poznana je analiza bonifike z območja Magadino (Ticino, Švica), ki jo je leta 1853 pripravil Carlo Cattaneo¹¹, priznani strokovnjak in akademik iz Lombardije. Njegova analiza je vključila primer skupne lastnine tamkajšnjih vasi, s katerim se je srečal med svojim terenskim delom. Označil ga je kot »*drugačno obliko lastnine*« in se o njem izrazil pozitivno. Pozneje je skupno vaško lastnino analitično razčlenil prof. Paolo Grossi (1977) v knjigi, za katero si je izposodil omenjeno Cattaneovo navedbo. Temu je sledila vrsta knjig in analiz. V Italiji so se s to temo sicer ukvarjali pretežno pravniki in pravni zgodovinarji (npr. prof. Nervi, prof. Grossi, prof. Romagnoli), danes pa je pritegnila tudi geografe, antropologe in ekonomiste.

Pri tem lahko opazimo, da sta v Italiji stroka, tj. akademiki, pravniki, in praksa, tj. jusarji, dobro povezani in mnogo aktivnosti izvajata skupaj. Lahko na primer izpostavimo Raziskovalno-dokumentacijski center o skupni lastnini in javnih dobrinah (Centro Studi e Documentazione sui Demani Civici e le Proprietà Collettive), ki ga je ustanovil prof. Pietro Nervi leta 1990 na Univerzi v Trentu, kjer se redno srečujejo akademiki in predstavniki srenjskih skupnosti. Center izvaja raziskovalno delo in opravlja pomembno dokumentacijsko vlogo, zbira gradivo na to temo, do katerega je dostop možen tudi preko njihove spletne strani. V okviru centra je vzpostavljena posebna skupina strokovnjakov (Nucleo di supporto alla proprietà collettiva), katere naloga je, da pomaga in nudi podporo pri reševanju tekočih zadev, s katerimi se srečujejo srenjske skupnosti in državne ustanove. Skupina združuje agronome, gozdarje, arhitekte, odvetnike in ekonomiste. Poleg tega Center od 1994 gosti letne konference, ki se jih udeležujejo akademiki in predstavniki jusov iz Italije iz drugih držav. Tematike teh zborovanj so vsako leto različne, predvsem pa so usmerjene v aktualna dogajanja. Center je tudi prevzel vlogo založnika revije *Archivio Scialoja-Bolla: annali di studi sulla proprietà collettiva*, ki je prvič izšla leta 1934 v Firencah in danes izhaja na letni ravni. Občasno se na centru izvajajo tečaji, namenjeni javnim uslužbencem, raziskovalcem in predstavnikom srenj. Poleg povezovalne vloge, ki jo ima Center Univerze v Trentu, smo zasledili še druge strukture. Predstavniki jusov in srenj so med seboj dobro povezani tudi v okviru drugih mrež in organizacij, ki so jih vzpostavili sami. Na primer vzpostavili so neformalno mrežo (Rete dei demani civici e delle proprietà collettive), ki povezuje raziskovalce in javne uslužbence, ki se srečujejo s temo skupne lastnine v okviru svojih službenih obveznosti. Namen te mreže je spodbujanje sodelovanja, povezovanja in izmenjave informacij. Od leta 2006 pa ima pomembno povezovalno vlogo Nacionalna konzulta italijanskih srenj in jusov (Consulta nazionale della proprietà collettiva), ki je nastala na pobudo predstavnikov jusov in srenj in danes deluje kot nacionalna platforma za izmenjavo izkušenj in medsebojno podporo glede tekočih zadev. Konzulta predstavlja interese srenjskih skupnosti tudi vis-a-vis državnim organom.

¹¹ Cattaneo Carlo 1956. Su la bonificazione del Piano di Magadino, *Scritti economici* št. 3, str. 187 (Firence).

Na podlagi omenjenih aktivnosti je možno trditi, da v Italiji obstaja zelo aktivna pobuda, in opazimo lahko, da ta poleg prakse (članov jusov) združuje tudi akademski svet (raziskovalce, intelektualce) in stroko (državne službe). To je zanimivo primerjati s stanjem na slovenski strani meje, kjer vloga agrarnih skupnosti pri upravljanju naravnih virov ni pritegnila večje raziskovalne pozornosti v času, ki je sledil takoj po osamosvojitvi, in se je o tem začelo razpravljati šele v zadnjih letih. Res je, da je bilo po sprejetju Zakona o ponovni vzpostavitvi agrarnih skupnosti ter vrnitvi njihovega premoženja in pravic (UL RS, št. 5/1994) izvedenih nekaj zborovanj, več sestankov in okroglih miz. Izvedenih je bilo tudi nekaj znanstvenih raziskav, predvsem glede rabe zemljišč, npr. Hrvatini in Perko (2008), Petek in Urbanc (2008). Vendar je splošno gledano težko oceniti, kakšna je bila prodornost teh raziskav, glede na to, da se v Sloveniji danes še vedno srečujemo z osnovnimi vprašanji o tem, kakšna naj bi bila vloga srenjskih skupnosti in kako naj bi te delovale. Medtem ko se v Italiji s tovrstnimi vprašanji akademiki, stroka in birokrati ukvarjajo že od leta 1900, so v Sloveniji ta vprašanja aktualna šele zadnjih nekaj let, in to v navezavi z novodobnimi interesi glede posesti, ki so v lasti srenjskih skupnosti. Izpostaviti moramo, da se je po letu 2000 oblikovala pobuda za prenovu zakona, pred kratkim pa tudi pobuda za ustanovitev zveze agrarnih skupnosti, ki bi lahko bolje predstavljala njihove interese. Na podlagi pregleda slovenske znanstvene in strokovne literature pa opazimo, da tema še ni pritegnila konkretnega raziskovalnega interesa, ki bi pripomogel k razumevanju in členitvi vloge srenjskih skupnosti pri upravljanju naravnih virov.

Vloga skupne vaške lastnine pri upravljanju naravnih virov je sicer pritegnila največ pozornosti v tuji znanstveni literaturi, in to predvsem v okviru raziskav, izvedenih na Univerzi v Indiani (Združene države Amerike), kjer je prof. Eleonor Ostrom ustanovila raziskovalno skupino, ki že od leta 1973 preučuje skupno vaško lastnino in oblike skupnega upravljanja. V zadnjih štirih desetletjih so popisali in preučili primere z različnih koncev sveta (med njimi ni kraških srenj in jusov). Primerjali so jih s privatno in državno lastnino ter dokazali, da je lahko pod določenimi pogoji skupna vaška lastnina zelo uspešna pri trajnostnem upravljanju naravnih virov. Eleonor Ostrom je dobila vrsto priznanj za izvedeno raziskovalno delo, med katerimi je tudi Nobelova nagrada, kar je še dodatno pripomoglo k prepoznavnosti te teme. V Italiji je delo Eleonor Ostrom dobro poznano. Leta 2011 je zgoraj omenjeni Raziskovalno-dokumentacijski oddelek letno zborovanje posvetil njenemu delu, raziskovalci na Univerzi v Padovi in drugje pa pri svojem delu uporabljajo njena dognanja. V Sloveniji je delo Eleonor Ostrom in njenih sodelavcev slabo poznano, saj dosedanje slovenske raziskave njenega dela in ugotovitev, do katerih je prišla, niso upoštevale.

5. Zaključki

V tem poglavju smo predstavili skupno vaško lastnino in skupno upravljanje na italijanskem ozemlju ter izpostavili tiste zgodovinske dogodke, ki so ključno vplivali na razvoj kraških jusov in srenj v Tržaški pokrajini. Pri tem smo se osredotočili predvsem na odnos posameznika in družbe *do lastnine*, *do skupnosti* in *do naravnega vira* ter skušali prikazati, kako so se ti odnosi spreminjali skozi različna zgodovinska obdobja. Na podlagi razpoložljive literature in drugega arhivskega gradiva smo opazili postopno individualizacijo lastnine. Opazili smo, da družbeno-ekonomske spremembe v vaških skupnostih vplivajo na to, kako se vaščani med seboj povezujejo in urejajo skupne zadeve. Predvsem pa smo opazili, da so sodobni trendi in dozorevanje političnih prepričanj v to, kar danes poznamo kot državna ureditev, pripomogli k temu, da so odločitve glede upravljanja naravnih virov ob koncu 20. stoletja prešle v domeno državnih ustanov. Danes se tovrstne odločitve oblikujejo v okviru

resornih politik, izvajajo pa jih strokovne službe, s katerimi se vaše skupnosti usklajujejo. Vaška samouprava, nad katero se je navduševal Vilfan in jo je izpostavil kot gonilno silo srenjskih skupnosti v preteklosti, je danes manj samoupravna, saj se ključne odločitve glede rabe virov sprejemajo drugje.

6. Literatura

Armitage, D., Berkes, F., Dale, A., Kocho-Schellenberg, E., Patton, E., 2011. Co-management and the co-production of knowledge: Learning to adapt in Canada's Arctic. *Global Environmental Change* 21: 995-1004.

Arneri, G., 1998. Trieste breve storia della città. Trieste, Lint.

Berkes, F., George, P.J., Preston, R.J., 1991. Co-management: The evolution in theory and practice of the joint administration of living resources. *Alternatives* 18:12-18.

Britovšek, M., 1964. Razkroj fevdalne agrarne strukture na Kranjskem. *Razprave in eseji* 5. Slovenska Matica v Ljubljani.

Constantini, C., 1994. Transazioni vertenza fra il Comune di Cortina e le Regole Ampezzane e ripartizione delle terre. *Arhiv Združenja Regole d'Ampezzo*. Dostopno na <http://www.regole.it>

Germanò, A., 1998. Val Canale: un bosco per 3 popoli. Predstavitveni govor izveden v okviru srečanja srenjskih skupnosti v Villi Manin, Videm. Dostopno na <http://www.friul.net>.

Dolšak, N., Ostrom, E., 2003. *The Commons in the New Millennium*. The MIT Press.

Grossi, P., 1977. Un altro modo di possedere: l'emersione di forme alternative di proprietà alla coscienza giuridica postunitaria. Giuffrè založba, Milano.

Grossi, P., 1997. I domini collettivi come realtà complessa nei rapporti con il diritto statale. *Rivista di Diritto Agrario*. 246-261.

Golemac, N., 1998. Comunità e beni comunali nel carso triestino e goriziano. *Zbirka Diplomske Naloge*. SLORI, Trst.

Hösler, J., 2008. Slovenia: storia di una giovane identità europea, Trieste, Beit.

Petek, F., Urbanc, M., 2007. Skupna zemljišča v Sloveniji. *Geografski vestnik* 79(2): 41-62.

Petranovic, A., Margetic, A., 1983. Il placito del Risano. In *Atti del Centro di ricerche storiche*, Rovigno, 15: 55-70.

Poteete, A.R., Janssen, M., Ostrom, E., 2010. *Working together: collective action, the commons, and multiple methods in practice*. Princeton University Press, Woodstock: UK.

Romagnoli, E. 1980. Regole dell'arco alpino, in *Appendice Novissimo Digesto Italiano*, VI, Torino. Dostopno <http://www.regole.it/DocAppr/regolearcoalpino.pdf>.

Rožac Darovec, V., 2006. Enbot je bilo težko, ma lepo: Ekonomija istrskega podeželja med tradicijo in modernizacijo na primeru vasi Rakitovec v 1. polovici 20. Stoletja. *Zgodovina za vse* 13 (1): 74-91.

Ostrom, E., 1990. *Governing the Commons: The Evolution of Institutions for Collective Action*. New York, NY: Cambridge University Press.

Ostrom, E., 2005. *Understanding Institutional Diversity*. Princeton, NJ: Princeton University Press.

Ozbič, M., 2004. Ozemlje: razlastitve, urbanistično načrtovanje in srenjska lastnina. V. Bajc G., Ur Na oni strani meje: slovenska manjšina v Italiji in njeni pravni položaj. Knjižnica Annales Majora, Koper.

Verginella, M., 2003. La campagna triestina. V Finzi, R., Panariti, L. U, Storia economica e sociale di Trieste: La città dei traffici (1719-1918). Str. 461-483. Trieste, Lint.

Vilfan, S., 1961. Pravna zgodovina Slovencev: od naselitve do zloma stare Jugoslavije. Slovenska matica, Ljubljana.

Vilfan, S. 1957. Podobe iz nekdanje živinoreje med Trstom in Slavnikom. Slovenka Kronika (5)2: 69-87.

Vilfan, S., 1957a. K obdelavi polja v Slovenski Istri, Slovenski etnograf, 73.

Vilfan, S., 1972. Komun v Črnotičah, Traditiones, 1: 155.

Žitko, S., 2005. Objave in interpretacije listine rižanskega zbora v domačem in tujem zgodovinopisju. Acta Histriae 13(1): 151-164.